ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 34 (2016)

Ανισότητες

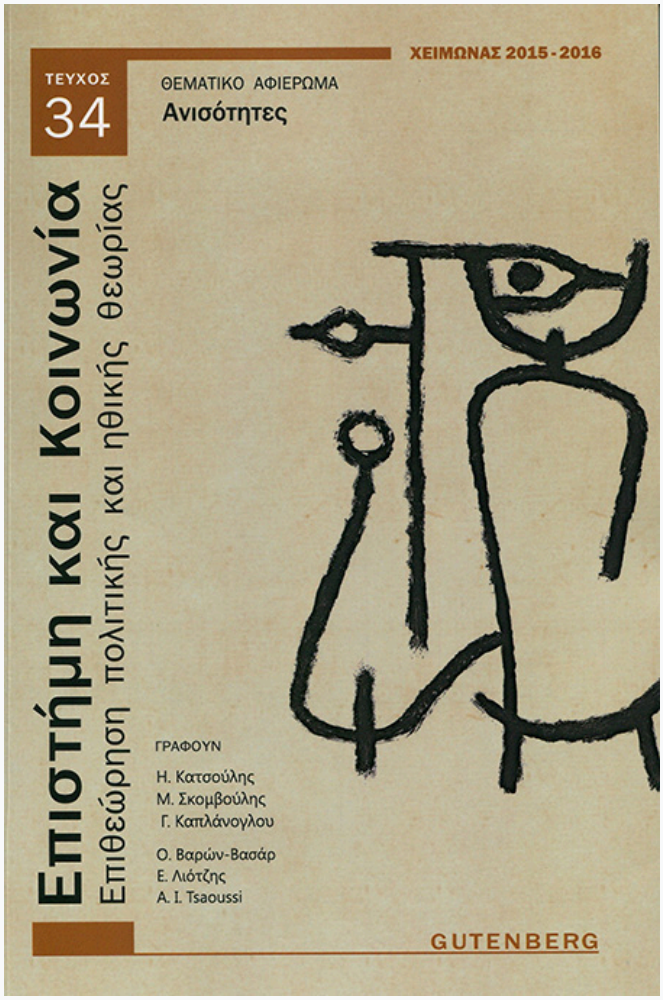

Ανισότητα και φτώχεια στην εποχή της κρίσης, 2008-2013

Γεωργία Καπλάνογλου

doi: 10.12681/sas.10251

Copyright © 2016, Γεωργία Καπλάνογλου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καπλάνογλου Γ. (2016). Ανισότητα και φτώχεια στην εποχή της κρίσης, 2008-2013. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, *34*, 109–130. https://doi.org/10.12681/sas.10251

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 20/01/2026 13:56:49

*Γεωργία Καπλάνογλου**

ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ, 2008-2013

Μεταξύ όλων των αναπτυγμένων χωρών η Ελλάδα είναι εκείνη που αντιμετώπισε τη μεγαλύτερη ύφεση εξαιτίας της κρίσης και των πολιτικών δημοσιονομικής προσαρμογής, με τη μείωση του ΑΕΠ της να φτάνει αθροιστικά το 30% από το 2008. Τα ελληνικά νοικοκυριά μείωσαν την καταναλωτική δαπάνη τους κατά ανάλογο ποσοστό, το οποίο σε πραγματικούς όρους προσεγγίζει και αυτό το 30%. Η μελέτη αυτή αξιοποιεί τα στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) για να τεκμηριώσει τις επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην εξέλιξη της ανισότητας και φτώχειας στην Ελλάδα από την αρχή της κρίσης μέχρι το 2013, το έτος δηλαδή για το οποίο υπάρχουν τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία.

Σε αντίθεση με τις περισσότερες υπάρχουσες εργασίες, οι οποίες μελετούν την εισοδηματική ανισότητα και φτώχεια, η μελέτη αυτή εξετάζει την καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών ενσωματώνοντας με αυτόν τον τρόπο την επίπτωση της κρίσης και της λιτότητας στο πραγματικό επίπεδο διαβίωσης. Επιπλέον αναλύουμε την ανισότητα και τη φτώχεια όχι με βάση προσομοιώσεις των πρόσφατων πολιτικών σε παλαιότερες βάσεις δεδομένων,

* Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΕΚΠΑ <gkaplanog@econ.uoa.gr>.

αλλά με βάση τα πιο πρόσφατα στατιστικά μικρο-δεδομένα που συλλέχθηκαν από την ΕΛΣΤΑΤ το 2013 και ανακοινώθηκαν τον Νοέμβριο του 2014. Αυτό έχει μεγάλη σημασία, καθώς το 2013 είναι το έτος με την ισχυρότερη συσσωρευμένη ύφεση από την αρχή της κρίσης και υπ' αυτή την έννοια αντανακλά το πλήρες εύρος των συνεπειών των πολιτικών λιτότητας στα ελληνικά νοικοκυριά.

1. *Εισαγωγή*

Το χρονικο της κρίσης έχει ήδη στοιχειοθετηθεί επαρκώς.[1] Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, ο εκτροχιασμός του δημοσιονομικού ελλείμματος το 2009 και το εξαιρετικά υψηλό —έως τότε όμως φαινομενικά διαχειρίσιμο— δημόσιο χρέος οδήγησαν τη χώρα σε αδυναμία εξυπηρέτησης των δανειακών της υποχρεώσεων. Η χρηματοδοτική βοήθεια που προσφέρθηκε τελικά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο συνοδεύτηκε από ένα πρόγραμμα εντατικής δημοσιονομικής προσαρμογής. Έκτοτε η δημοσιονομική πολιτική είναι εξαιρετικά περιοριστική, καθώς το δομικό έλλειμμα μειώθηκε αθροιστικά την περίοδο 2010-2013 κατά 19,3% του ΑΕΠ, ενώ η αντίστοιχη μείωση κατά μέσο όρο στην ευρωζώνη ήταν μόλις 4,3% του ΑΕΠ (OFCE et al. 2014). Το κόστος της ταχείας δημοσιονομικής προσαρμογής σε όρους παραγωγής ήταν τεράστιο: το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε σταθερές τιμές και σε ισοτιμία αγοραστικής δύναμης) μειώθηκε σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.-28) κατά 29% μεταξύ 2009 και 2013.[2] Η οικονομική κρίση επέφερε μεγάλες αλλαγές στην αγορά εργασίας και τους μισθούς, στις δημόσιες πολιτικές αναφορικά με τη φορολογία, τις δημό-

1. Για δύο πρόσφατες διαφωτιστικές μελέτες, βλ. Katseli (2015) και Karamessini (2014).

2. Τα στοιχεία είναι από τη βάση δεδομένων AMECO (πρόσβαση 13/3/2015), http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1.

σιες δαπάνες, αλλά και το μισθολόγιο του δημόσιου τομέα. Κάθε μία από αυτές τις μεταβολές είχε ετερογενείς επιπτώσεις στον πληθυσμό και είναι αρκετά δύσκολο να συμπεράνουμε ποιος επηρεάστηκε συνδυαστικά περισσότερο. Έχει επομένως μεγάλη σημασία από κοινωνική σκοπιά να κατανοήσουμε τις αναδιανεμητικές επιπτώσεις των μεταβολών αυτών σε σχέση με τη συνολική ανισότητα και φτώχεια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία μας η ανισότητα στην καταναλωτική δαπάνη των ελληνικών νοικοκυριών έχει αυξηθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της κρίσης. Προέρχεται δε κυρίως από μια δυσανάλογη πτώση στα επίπεδα κατανάλωσης των στρωμάτων που θα ονομάζαμε 'μεσαία τάξη'. Παρόλο που η 'σχετική' φτώχεια δεν έχει αυξηθεί σημαντικά, η 'απόλυτη' φτώχεια (υπολογιζόμενη κρατώντας σταθερό το κατώφλι της φτώχειας στο επίπεδο του 2008) έχει εκτοξευθεί στο 45%. Αναδεικνύεται δε ένα εξαιρετικά ανησυχητικό αποτέλεσμα της κρίσης, το οποίο δεν έχει προσελκύσει τη δέουσα προσοχή. Η αύξηση της ανεργίας και οι περικοπές μισθών σε συνδυασμό με μια σειρά εκ πρώτης όψεως άσχετων μεταξύ τους μέτρων είχαν δραματικό σωρευτικό αποτέλεσμα στην ευημερία μιας από τις πλέον ευάλωτες ομάδες της κοινωνίας, τον παιδικό πληθυσμό. Κατά τη διάρκεια της κρίσης έχει συντελεστεί μια μαζική μετακίνηση οικογενειών με παιδιά στο κάτω μέρος της εισοδηματικής κατανομής: πλέον τα μισά παιδιά στην Ελλάδα ζουν όπως οι 'φτωχοί του 2008'.

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής: η επόμενη ενότητα περιγράφει τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται, τη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε καθώς και τους περιορισμούς της. Ακολούθως αναλύονται τα βασικά αποτελέσματα της μελέτης και οι όψεις της ανισότητας και φτώχειας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, ενώ η τελευταία ενότητα συνοψίζει τα βασικά συμπεράσματα.

2. *Μεθοδολογία και στατιστικά δεδομένα*

Η μελέτη αξιοποιεί τα στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) για να τεκμηριώσει τις επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην εξέλιξη της ανισότητας και φτώχειας στην Ελλάδα από την αρχή της κρίσης μέχρι το 2013, το έτος δηλαδή για το οποίο υπάρχουν τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά συλλέγονται από την Εθνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). Η έρευνα συγκεντρώνει από αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών πληροφορίες για τη σύνθεσή τους, την απασχόληση των μελών τους και κυρίως για τις δαπάνες διαβίωσής τους. Το δείγμα αποτελείται από περίπου 3.500 νοικοκυριά, ενώ το ποσοστό ανταπόκρισης κυμαίνεται ανάμεσα στο 70% και στο 85%, το οποίο είναι σε γενικές γραμμές υψηλότερο από εκείνο άλλων ευρωπαϊκών χωρών (Eurostat 2008). Η ΕΛΣΤΑΤ εφαρμόζει συντελεστές στάθμισης στα νοικοκυριά προκειμένου να ληφθούν υπόψη ατέλειες στον σχεδιασμό του δείγματος και η μη ανταπόκριση ορισμένων νοικοκυριών σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Eurostat (Eurostat, 2013).

Η τεκμηρίωση της ανισότητας και της φτώχειας με βάση τα στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών απαιτεί την ιεράρχηση των νοικοκυριών με όρους ευημερίας —αυτή όμως δεν είναι άμεσα μετρήσιμη. Οι δύο μεταβλητές τις οποίες συνήθως χρησιμοποιούν οι ερευνητές για να προσεγγίσουν την ευημερία του νοικοκυριού είναι το εισόδημα και η κατανάλωση, με την πρώτη να αντιστοιχεί περισσότερο στους οικονομικούς πόρους που διαθέτει το νοικοκυριό για να καλύψει τις ανάγκες του και τη δεύτερη στα αγαθά και τις υπηρεσίες που στην πραγματικότητα καταναλώνει. Εμείς επιλέξαμε την κατανάλωση και όχι το εισόδημα ως καλύτερη προσέγγιση του βιοτικού επιπέδου του νοικοκυριού τόσο για πρακτικούς, όσο και για θεωρητικούς λόγους. Οι πρακτικοί λόγοι αφορούν στο γεγονός ότι το εισόδημα που δηλώνεται στην έρευνα υπολείπεται κατά πολύ από το πραγματικό. Οι θεωρητικοί λόγοι αναφέρονται στο

γεγονός ότι η κατανάλωση αποτελεί ακριβέστερη προσέγγιση του 'διά βίου' ή 'μόνιμου' εισοδήματος σε σχέση με το τρέχον εισόδημα, το οποίο ενδεχομένως υπόκειται σε βραχυπρόθεσμες διακυμάνσεις (Friedman 1957, Browne & Levell 2010). Επιπρόσθετα, ενώ το εισόδημα όντως αποτελεί καλή ένδειξη ελέγχου οικονομικών πόρων, 'αποτυγχάνει να αναδείξει το σύνολο των πόρων στους οποίους μπορούν να στηριχθούν τα νοικοκυριά προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες της καθημερινής ζωής και αναπάντεχα γεγονότα' (Atkinson & Piketty 2007: 88).

Σε συνθήκες οικονομικής κρίσης ο ισχυρισμός αυτός είναι ιδιαίτερα αληθινός για διάφορους λόγους. Πρώτον η κατανάλωση είναι πιθανότερο να αντικατοπτρίζει και τις μεταβολές της αποταμίευσης,[3] την κατοχή διαρκών καταναλωτικών αγαθών, όπως σπίτια και αυτοκίνητα, καθώς και την πρόσβαση σε δάνεια. Δεύτερον είναι πιθανότερο να περιλαμβάνει και την επίδραση των ιδιωτικών και δημόσιων μεταβιβάσεων. Ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας οι οικογενειακές μεταβιβάσεις σε είδος ή σε χρήμα συνιστούν ένα άτυπο δίχτυ κοινωνικής προστασίας. Κατά τρίτον η υλική στέρηση είναι πολύ πιο άμεσα αισθητή για εκείνους με χαμηλά επίπεδα καταναλωτικής δαπάνης παρά για εκείνους με χαμηλό εισόδημα.

Τέλος πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι διαφορές ως προς το μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών και να προσαρμοστεί ανάλογα η καταναλωτική τους δαπάνη. Η ηλικιακή δομή του νοικοκυριού επηρεάζει το συνολικό ύψος της δαπάνης που απαιτείται προκειμένου να επιτευχθεί ένα συγκεκριμένο επίπεδο ευημερίας (π.χ. ένα παιδί χρειάζεται συνήθως λιγότερο από ό,τι ένας ενήλικας). Επιπλέον το οριακό κόστος ενός επιπλέον μέλους δεν είναι σταθερό, αλλά επηρεάζεται από το συνολικό μέ-

3. Η καθαρή αποταμίευση των νοικοκυριών κατέρρευσε από -4% το 2008 σε -14,6% το 2012 (OECD 2014b), επειδή μεταξύ άλλων τα νοικοκυριά μείωναν συστηματικά τις καταθέσεις τους προκειμένου να διατηρήσουν έστω εν μέρει το βιοτικό τους επίπεδο. Κάτω από αυτό το πρίσμα η φτώχεια σε όρους κατανάλωσης αποτελεί μάλλον το κατώτερο όριο της εισοδηματικής φτώχειας.

γεθος του νοικοκυριού, εάν κανείς υποθέσει λογικά ότι υπάρχουν οικονομίες κλίμακας από τη συγκατοίκηση. Για τους λόγους αυτούς χρησιμοποιούμε την τροποποιημένη κλίμακα του ΟΟΣΑ (Hagenaarsetal 1994), όπου ο πρώτος ενήλικας έχει ειδικό βάρος 1, ο/η σύζυγος, οι επιπλέον ενήλικες και τα παιδιά άνω των 14 ετών έχουν ειδικό βάρος 0,5 και τα παιδιά κάτω των 14 ετών έχουν ειδικό βάρος 0,3. Με βάση την κλίμακα αυτή υπολογίζουμε για κάθε νοικοκυριό την 'ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη' διαιρώντας τη συνολική δαπάνη με τον αριθμό των ισοδύναμων μελών του νοικοκυριού. Έτσι στην ανάλυση που ακολουθεί, για να υπολογισθούν οι διάφοροι δείκτες ανισοκατανομής, έχει αποδοθεί η ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη σε κάθε ισοδύναμο μέλος. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η χρήση της ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης υποθέτει ότι όλα τα μέλη του νοικοκυριού μοιράζονται το ίδιο επίπεδο ευημερίας, δηλαδή ότι όλοι οι πόροι του νοικοκυριού μοιράζονται εξίσου σε όλα τα μέλη του, κάτι το οποίο μπορεί να απέχει πολύ από την πραγματικότητα.

3. *Στοιχεία για την ανισότητα και τη φτώχεια την εποχή της κρίσης*

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (2014) η μέση καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών (σε σταθερές τιμές 2013) μειώθηκε κατά περίπου 32% από τα επίπεδα του 2009. Το μέγεθος της πτώσης δεν ήταν ενιαίο για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες. Ένας τρόπος να εκτιμήσουμε την επίδραση της κρίσης στους προϋπολογισμούς των νοικοκυριών είναι να μετρήσουμε τη συνολική ανισότητα στην καταναλωτική δαπάνη και να ελέγξουμε εάν έχει αυξηθεί κατά τη διάρκεια της κρίσης. Για τον σκοπό αυτόν χρησιμοποιούμε διάφορους δείκτες ανισότητας, δηλαδή τον συντελεστή Gini και τον δείκτη ανισότητας του Atkinson για τιμές της παραμέτρου αποστροφής στην ανισότητα $e = 0{,}5$, 1 και 2. Η χρήση διαφορετικών δεικτών είναι απαραίτητη, καθώς κάθε μεμονωμένος δεί-

κτης εμφανώς ή αφανώς υιοθετεί διαφορετικές κρίσεις για την αξία της ευημερίας σε διαφορετικά τμήματα της κατανομής εισοδήματος.[4] Σύμφωνα με το Διάγραμμα 1, η ανισότητα της καταναλωτικής δαπάνης έχει αυξηθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της κρίσης, και το αποτέλεσμα αυτό υποστηρίζεται από όλους τους δείκτες ανισότητας που έχουμε χρησιμοποιήσει.

Διάγραμμα 1. Μεταβολή στην ανισότητα (καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών) μεταξύ 2008 και 2013 (ποσοστιαία μεταβολή)

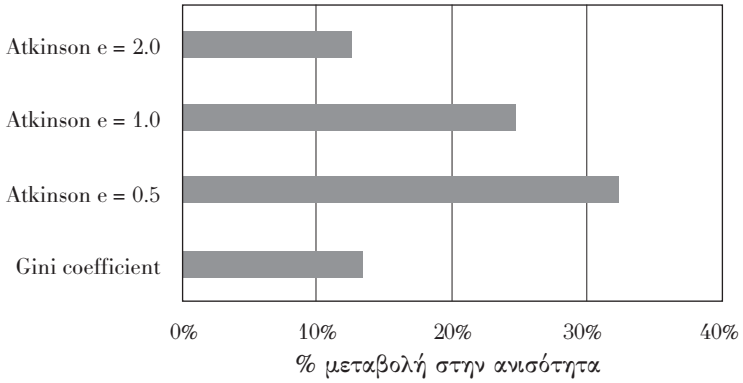

Π η γ ή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

Μια ενδιαφέρουσα διάσταση είναι το κατά πόσον αυτή η αύξηση οφείλεται σε αλλαγές στο κάτω ή στο άνω άκρο της κατανομής καθώς και το τι έχει συμβεί στη μέση αυτής. Όπως επισημαίνουν οι Atkinson & Brandolini (2011), ο βασικός δείκτης που χρησιμοποιείται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταγραφή της ανισότητας είναι το εισοδηματικό μερίδιο του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού ως ποσοστό του εισοδηματικού μεριδίου του φτωχότερου 20%. Μεταβιβάσεις από το μεσαίο τμήμα της κατανομής (το εναπομένον 60%) προς τους

4. Για λεπτομέρειες για τον υπολογισμό δεικτών ανισότητας και επισκόπηση της σχετικής ογκώδους βιβλιογραφίας βλ. Cowell (2011).

πλουσιότερους και τους φτωχότερους, εάν πραγματοποιηθούν αναλογικά, θα άφηναν τον συγκεκριμένο δείκτη ανισότητας ανεπηρέαστο. Το να αγνοεί κανείς το τι συμβαίνει στο μέσο της κατανομής έρχεται σε αντίθεση με το ανανεωμένο ενδιαφέρον που φαίνεται να υπάρχει για τη 'μεσαία τάξη' και τη σημασία που έχει η εξέλιξή της τόσο για την ανάπτυξη μιας χώρας, όσο και για την πολιτική της σταθερότητα (βλ. π.χ. Easterly 2001, López-Calva & Ortiz-Juarez 2014). Προσαρμόζοντας τη μεθοδολογία των Atkinson & Brandolini (2011) παρουσιάζουμε στο Διάγραμμα 2 τη μεταβολή στο μερίδιο κατανάλωσης του μεσαίου 60% του πληθυσμού (δηλαδή της μεσαίας τάξης), αλλά και τη μεταβολή του μεριδίου του πλουσιότερου και του φτωχότερου 20% του πληθυσμού ανάμεσα στο 2008 και το 2013 (θυμίζουμε ότι η κατάταξη των νοικοκυριών έχει γίνει με βάση την ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη).

Διάγραμμα 2. Μερίδιο καταναλωτικής δαπάνης της μεσαίας τάξης, των πλουσιότερων και των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού, *μεταβολή* μεταξύ 2008 και 2013

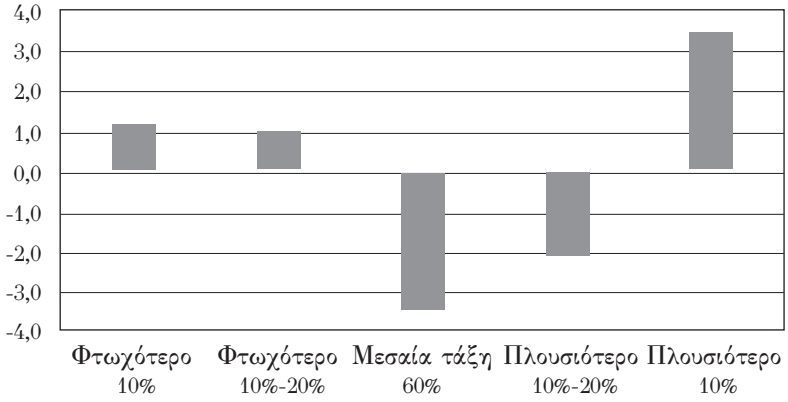

Π η γ ή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

Τα αποτελέσματα είναι μάλλον ανησυχητικά, καθώς φανερώνουν ότι η αύξηση στη συνολική ανισότητα οφείλεται σε με-

γάλο βαθμό στη φτωχοποίηση της μεσαίας τάξης. Το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού (ανώτατο δεκατημόριο) υπέστη τη μικρότερη πτώση, καταγράφοντας αύξηση του μεριδίου του στη συνολική καταναλωτική δαπάνη. Το φτωχότερο 20% του πληθυσμού σε γενικές γραμμές διατήρησε το μερίδιο κατανάλωσης που είχε πριν από την κρίση, γεγονός που εξηγεί τη μικρή σχετικά αύξηση της συνολικής ανισότητας στον δείκτη Atkinson, εάν υιοθετήσουμε υψηλή τιμή για την παράμετρο αποστροφής προς την ανισότητα.

Το γεγονός ότι το φτωχότερο 20% του πληθυσμού διατήρησε το μερίδιο κατανάλωσης που είχε και πριν από την κρίση δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό για διάφορους λόγους. Πρώτον η διατήρηση του καταναλωτικού μεριδίου ενός συνόλου το οποίο έχει υποστεί μείωση της τάξης του 30%, σημαίνει ότι ο προϋπολογισμός των νοικοκυριών αυτών έχει περικοπεί δραστικά. Δεύτερον το φτωχότερο 20% των νοικοκυριών προφανώς αναλώνει τον προϋπολογισμό του σε ανελαστικές δαπάνες, που δεν μπορούν εύκολα να περικοπούν. Και τρίτον η σύνθεση αυτής της πληθυσμιακής ομάδας έχει μεταβληθεί δραστικά εξαιτίας της κρίσης, καθώς οικογένειες με παιδιά μετακινήθηκαν μαζικά προς το κάτω άκρο της κατανομής (βλ. Διάγραμμα 3) και είναι προφανώς δυσκολότερο για αυτά τα νοικοκυριά να μειώσουν τις δαπάνες τους.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση της ανισότητας είναι το πώς εξελίχθηκε η σχετική θέση των νοικοκυριών ανάλογα με τη σχέση των μελών τους με την αγορά εργασίας. Αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εάν αναλογιστούμε ότι οι επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό την απώλεια θέσεων εργασίας, την περικοπή μισθών και συντάξεων και αυξήσεις στη φορολογία. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει στοιχεία για την κατανομή των νοικοκυριών ανάλογα με τη σχέση των μελών τους με την αγορά εργασίας και για το πώς μεταβλήθηκε η καταναλωτική δαπάνη κάθε είδους νοικοκυριού σε σχέση με τον μέσο όρο μεταξύ 2008 και 2013. Τα ίδια στοιχεία παρουσιάζονται για την υποκατηγορία των νοικοκυριών με παιδιά. Το 2008, τα μισά περίπου νοικοκυριά είχαν αρχηγό ερ-

Διάγραμμα 3. Κατανομή συχνοτήτων των παιδιών σε νοικοκυριά με διαφορετικό επίπεδο ευημερίας, 2008 και 2013

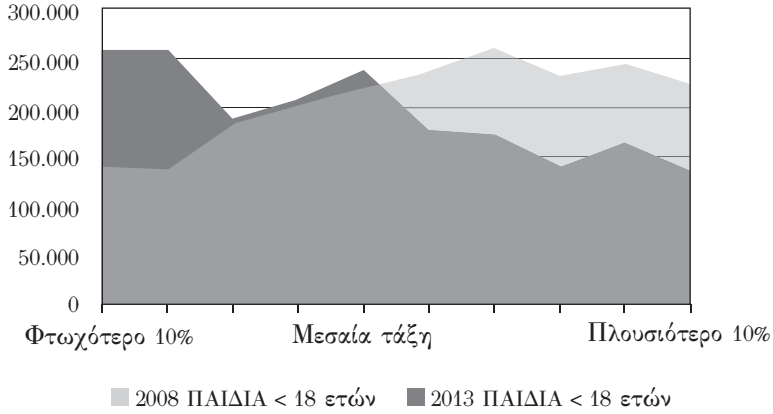

Π η γ ή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

γαζόμενο, με το ποσοστό αυτό να μειώνεται στο 42% το 2013 (βλ. στήλες 1 και 2). Ειδικά για τα νοικοκυριά με παιδιά, το ποσοστό αυτό μειώνεται από 90% το 2008 στο 70% το 2013 (βλ. στήλες 3 και 4). Το ποσοστό των νοικοκυριών με αρχηγό άνεργο πενταπλασιάστηκε και ειδικά για τα νοικοκυριά με παιδιά επταπλασιάστηκε.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζονται στη δεύτερη ενότητα του Πίνακα 1, το ποσοστό των παιδιών που ζει σε οικογένειες όπου και οι δυο γονείς εργάζονται μειώθηκε από 51% το 2008 σε 39% το 2013. Παρόλο που οι μισθοί μειώθηκαν σημαντικά στη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα νοικοκυριά αυτά μείωσαν τις καταναλωτικές τους δαπάνες λιγότερο από τον μέσο όρο του πληθυσμού, με αποτέλεσμα η *σχετική* θέση τους να βελτιωθεί. Παράλληλα το ποσοστό των οικογενειών με παιδιά όπου υπάρχει τουλάχιστον ένας άνεργος έχει εκτοξευτεί από 8,6% το 2008 σε 33,8% το 2013, με το επίπεδο διαβίωσης αυτών των νοικοκυριών να υπολείπεται συστηματικά από τον μέσο όρο. Το 8,4% αυτών των νοικοκυριών έχουν δύο ή περισσό-

Πίνακας 1. Σχετικό επίπεδο διαβίωσης νοικοκυριών, ανάλογα με τη σχέση των μελών τους με την αγορά εργασίας

	Ποσοστό νοικοκυριών		*Ποσοστό νοικοκυριών με παιδιά*		*Καταναλωτική δαπάνη ως % του μέσου*		*Καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριών με παιδιά ως % του μέσου*	
	2008 (1)	2013 (2)	2008 (3)	2013 (4)	2008 (5)	2013 (6)	2008 (7)	2013 (8)
Νοικοκυριά με αρχηγό:								
Εργαζόμενο	48,8	42,1	87,9	69,8	116	115	111	110
Άνεργο	2,3	10,9	2,7	18,3	75	77	64	68
Συνταξιούχο	37,6	36,2	5,0	8,4	83	91	93	95
Άλλο	11,3	10,9	4,5	3,6	91	93	127	98
Νοικοκυριά με:								
1 εργαζόμενο	32,2	35,4	40,3	46,5	112	103	104	93
2 ή περισσότερους εργαζόμενους	30,0	21,9	50,7	39,2	116	121	116	124
1 άνεργο	6,4	20,0	7,4	25,4	84	85	78	87
2 ή περισσότερους άνεργους	0,9	5,6	1,2	8,4	72	66	66	55
1 συνταξιούχο	28,3	29,0	7,1	9,3	88	92	89	94
2 ή περισσότερους συνταξιούχους	13,4	11,7	1,7	4,5	78	89	86	86

Πηγή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

τερους άνεργους και η καταναλωτική τους δαπάνη βρίσκεται στο 55% του μέσου όρου όλων των νοικοκυριών. Αξιοσημείω-

το είναι επίσης το γεγονός ότι το ποσοστό των οικογενειών με παιδιά που βασίζονται σε εισόδημα από σύνταξη έχει αυξηθεί από 8,8% σε 13,8%. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη μελέτη των Diris et al. (2014), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι συντάξεις αποτελούν σημαντικό ποσοστό του εισοδήματος των οικογενειών με παιδιά σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η Ελλάδα.

Ένας ακόμη δείκτης που αποτυπώνει τη μείωση του επιπέδου διαβίωσης κατά τη διάρκεια της κρίσης είναι ο κίνδυνος φτώχειας. Ο δείκτης που χρησιμοποιείται συνήθως είναι αυτός της *σχετικής* φτώχειας, σύμφωνα με τον οποίο ως φτωχά ορίζονται τα νοικοκυριά των οποίων η ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη βρίσκεται κάτω από το 60% της διάμεσης ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης. Σε ένα περιβάλλον συνεχούς πτώσης των εισοδημάτων και της κατανάλωσης μειώνεται αυτόματα και το κατώφλι της σχετικής φτώχειας, επομένως η χρήση αυτού του δείκτη μάλλον υποεκτιμά την πραγματική φτωχοποίηση του πληθυσμού. Για τον λόγο αυτόν είναι προτιμότερο να χρησιμοποιηθεί ο δείκτης μέτρησης της *απόλυτης* φτώχειας, με το όριο της φτώχειας να τοποθετείται στο 60% της διάμεσης καταναλωτικής δαπάνης του 2008 (προσαρμοσμένο τιμαριθμικά στο 2013). Για να το θέσουμε πιο απλά, ως απόλυτη φτώχεια ορίζουμε το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με το επίπεδο κατανάλωσης των φτωχών του 2008.

Το Διάγραμμα 4 δείχνει το ποσοστό του πληθυσμού κάτω από το όριο της φτώχειας το 2008, το 2013 (σχετική φτώχεια) και το 2013 με έτος αναφοράς το 2008. Δεν αποτελεί ίσως έκπληξη το γεγονός ότι η σχετική φτώχεια έμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη στο 20% περίπου κατά τη διάρκεια της κρίσης (βλ. την πρώτη και τη δεύτερη στήλη στο Διάγραμμα 4α). Εάν ληφθούν μάλιστα υπ' όψιν και οι τεκμαρτές δαπάνες, όπως το τεκμαρτό ενοίκιο και η κατανάλωση ιδίων προϊόντων από τους αγρότες, το ποσοστό σχετικής φτώχειας ελαφρώς μειώνεται. Αυτό είναι ίσως αναμενόμενο, εάν λάβουμε υπ' όψιν ότι πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού (συμπεριλαμβανομένων των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων) μένει σε ιδιόκτητη κατοικία, ενώ η κα-

Διάγραμμα 4. Ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας 2008-2013

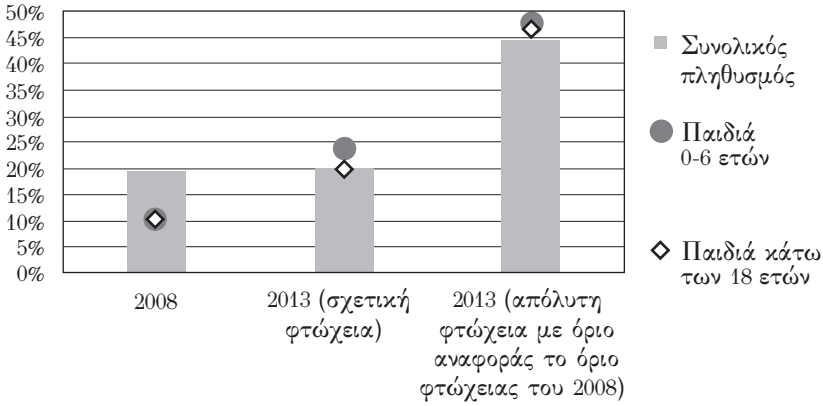

(α) καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριού (μόνο αγορές)

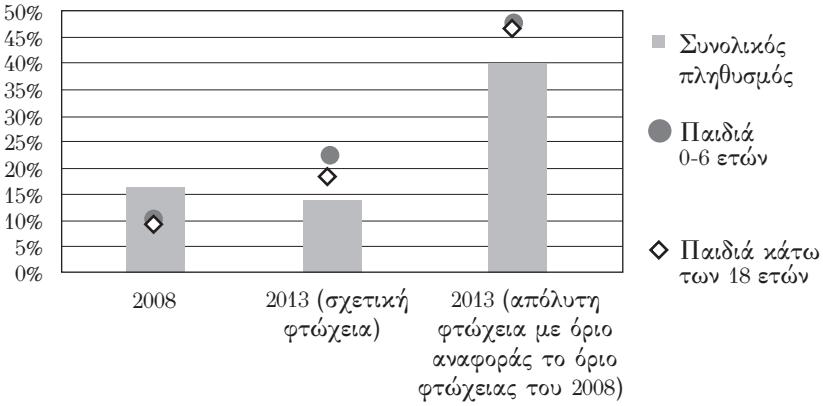

(β) καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριού (περιλαμβάνονται οι τεκμαρτές δαπάνες)

Π η γ ή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

τανάλωση ιδίας παραγωγής για αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα είναι επίσης υψηλή για τους φτωχούς. Η ήπια εικόνα που εμφανίζεται στην εξέλιξη της σχετικής φτώχειας ανατρέπεται εντελώς, εάν εξετάσουμε την απόλυτη φτώχεια θέτοντας ως έτος αναφοράς για το όριο της φτώχειας το 2008. Το ποσοστό των νοικοκυριών το 2013 που ζούσαν όπως οι 'φτωχοί του 2008' εκτοξεύεται στο 45% (και μόλις πάνω από 40%, εάν ληφθούν υπ' όψιν οι τεκμαρτές δαπάνες), γεγονός που καταδεικνύει την έκταση της φτωχοποίησης του πληθυσμού κατά τη διάρκεια της κρίσης. Επισημαίνουμε ότι η σύγκριση αναφέρεται σε επίπεδα διαβίωσης σε πραγματικούς όρους. Ο δείκτης ευημερίας (η καταναλωτική δαπάνη) έχει το διττό πλεονέκτημα ότι ενσωματώνει τις επιδράσεις από τη μείωση των εισοδημάτων, η οποία πήρε διάφορες μορφές, και δεν επηρεάζεται από την εκτεταμένη φοροδιαφυγή, που αλλοιώνει κάθε αντίστοιχο εισοδηματικό μέτρο της φτώχειας.

Η εξέλιξη της παιδικής φτώχειας είναι πραγματικά ανησυχητική. Πριν από το ξέσπασμα της κρίσης ο παιδικός πληθυσμός της χώρας φαίνεται να απολάμβανε υψηλότερο επίπεδο διαβίωσης σε σχέση με τον μέσο όρο, καθώς τα παιδιά υποαντιπροσωπεύονταν ανάμεσα στους φτωχούς το 2008 (βλ. τους ρόμβους και τους κύκλους στο Διάγραμμα 4). Η σχετική θέση των παιδιών ανατράπηκε πλήρως την πενταετία που ακολούθησε. Το ποσοστό των παιδιών που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας έχει κυριολεκτικά εκτοξευθεί μέσα στην κρίση. Τα μισά περίπου πλέον παιδιά στην Ελλάδα μένουν σε νοικοκυριά που διαβιούν όπως οι φτωχοί του 2008. Το συμπέρασμα αυτό δεν αλλάζει ακόμα και αν ληφθούν υπ' όψιν οι τεκμαρτές δαπάνες· μάλιστα η κατάσταση είναι ακόμα δυσμενέστερη για τα παιδιά κάτω των 6 ετών σύμφωνα με όλους τους δείκτες. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν τα ευρήματα των OFCE et al. (2014), που υποδεικνύουν την αύξηση κατά 13% του ποσοστού των παιδιών που αντιμετωπίζουν συνθήκες ακραίας στέρησης σύμφωνα με στοιχεία της ευρωπαϊκής έρευνας SILC του 2013.

Στο Διάγραμμα 5 ακολουθούμε τη μεθοδολογία των Atkinson & Brandolini (2011), η οποία εξετάζει τη συνολική κατα-

νομή και προσδιορίζει τα μερίδια πληθυσμού που κατατάσσονται σε αυτό που μπορεί να θεωρηθεί 'μεσαία τάξη', χαμηλότερα από αυτήν και υψηλότερα από αυτήν. Το κάτω και άνω όριο της μεσαίας τάξης τίθενται αντίστοιχα στο 75% και στο 125% της διάμεσης ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης. Ως μεσαία τάξη για παράδειγμα ορίζεται το ποσοστό του πληθυσμού με ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη μεταξύ 75% και 125% της διάμεσης ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης.[5] Σύμφωνα με τα δύο πρώτα σχήματα του Διαγράμματος 5, τα οποία αναφέρονται στο σύνολο των νοικοκυριών, πριν από την κρίση στη μεσαία τάξη ανήκε το 37% του πληθυσμού, με τους υπόλοιπους να μοιράζονται σχεδόν ισόποσα στη φτωχότερη και την πλουσιότερη ομάδα. Εάν κάνουμε τον ίδιο υπολογισμό το 2013, κρατώντας τα όρια προσδιορισμού της μεσαίας τάξης στα επίπεδα του 2008 σε πραγματικές τιμές, η μεσαία τάξη συρρικνώνεται στο 28% του πληθυσμού. Το ποσοστό εκείνων που ζουν καλύτερα από τη μεσαία τάξη υποδιπλασιάζεται και μόλις φτάνει το 14% του πληθυσμού, ενώ έχει υπάρξει μαζική μετακίνηση στην ομάδα με τη χαμηλότερη ευημερία, στην οποία πλέον ανήκουν σχεδόν τα 3/5 του πληθυσμού (58%).

Τα δύο σχήματα στο μέσο του Διαγράμματος 5 αποτυπώνουν την φτωχοποίηση του παιδικού πληθυσμού. Το 2008 μόλις το 21% των παιδιών ανήκαν σε νοικοκυριά με επίπεδο ευημερίας χαμηλότερο από αυτό της μεσαίας τάξης και τα υπόλοιπα μοιράζονταν σχεδόν ισόποσα στη μεσαία τάξη και στην ακόμα πιο εύπορη ομάδα. Το 2013 το ποσοστό των παιδιών στην ομάδα με τη χαμηλότερη ευημερία έχει τριπλασιαστεί, φτάνοντας το 64%. Στη μεσαία τάξη ανήκει πια λιγότερο από το ένα τέταρτο των παιδιών και στην πιο εύπορη ομάδα νοικοκυριών λιγότερο από το ένα όγδοο.

Τα παιδιά που γεννήθηκαν μέσα στην κρίση (ηλικίας 0 έως 4 ετών σήμερα) βρίσκονται σε ακόμη χειρότερη θέση (βλ. τα

5. Έχουν χρησιμοποιηθεί και εναλλακτικά όρια δαπάνης για τον ορισμό της μεσαίας τάξης, τα αποτελέσματα όμως δεν αλλάζουν ποιοτικά, επομένως δεν αναφέρονται εκτενέστερα στην παρούσα εργασία.

Διάγραμμα 5. Μερίδια πληθυσμού στα χαμηλά, μεσαία και υψηλά στρώματα (%)

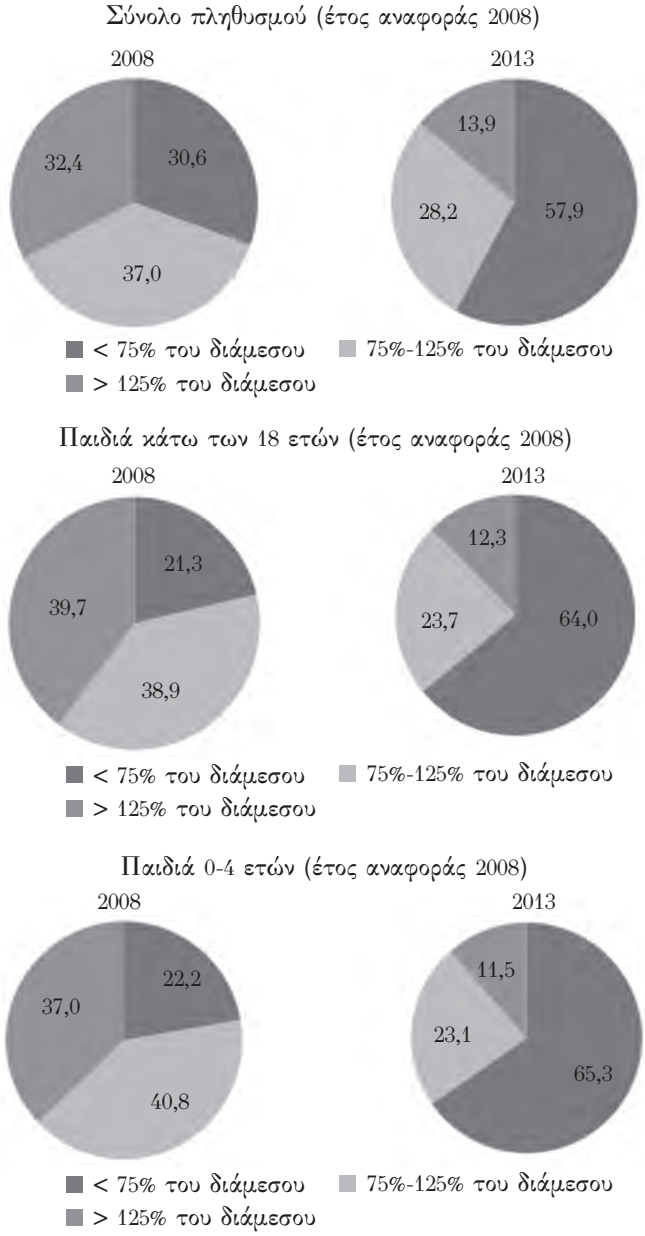

Π η γ ή: Δεδομένα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 2008 και 2013

δύο σχήματα στο κάτω μέρος του Διαγράμματος 5). Αυτή η ακραία δυσμενής κατάσταση οφείλεται σε ένα συνδυασμό παραγόντων. Όπως ήδη έχουμε δείξει στον Πίνακα 1, ένα αυξανόμενο ποσοστό του παιδικού πληθυσμού ζει σε νοικοκυριά με άνεργο έναν ή και τους δύο γονείς. Ακόμη και οι γονείς που διατήρησαν τη θέση τους στην αγορά εργασίας, έχουν υποστεί σημαντικές μειώσεις στις αποδοχές τους, αφού οι κατά κεφαλήν αποδοχές (σε πραγματικές τιμές) μειώθηκαν κατά 25,6% μεταξύ του 2009 και του 2013 (Karamessini 2014). Παράλληλα, διάφορες μεταρρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν μετά το 2012 στη φορολογία και στις δημόσιες δαπάνες στο όνομα του εξορθολογισμού της στόχευσης των επιδομάτων τέκνων και της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης, προφανώς είχαν αθροιστικά βαρύτατες επιπτώσεις στις οικογένειες με παιδιά. Τα επιδόματα τέκνων προς όλες τις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες αντικαταστάθηκαν το 2013 με επιδόματα στοχευμένα με βάση εισοδηματικά κριτήρια, με αποτέλεσμα οι οικογένειες που ανήκουν στη μεσαία τάξη να μην δικαιούνται πλέον τέτοιες παροχές. Ακόμη μεγαλύτερη επίδραση στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς είχε η κατάργηση από το 2013 του πρόσθετου αφορολόγητου στον φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων που αφορούσε τις οικογένειες με παιδιά. Το ύψος του αφορολόγητου ποσού ήταν συνάρτηση του αριθμού των παιδιών και αφορούσε όλες τις οικογένειες.

Η επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου των οικογενειών συμβαίνει ακριβώς σε μια περίοδο που μειώνονται δραστικά και οι δημόσιοι πόροι που κατευθύνονται σε τομείς κρίσιμης σημασίας για την ευημερία των παιδιών, όπως είναι η υγεία, η παιδεία και οι κοινωνικές υπηρεσίες. Είναι ορατός πλέον ο κίνδυνος η κατάσταση αυτή να δημιουργήσει μια παγίδα φτώχειας για τα παιδιά με ολέθρια αποτελέσματα, καθώς υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι η φτώχεια συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με χαμηλές μαθησιακές επιδόσεις και έχει αρνητικές επιπτώσεις στην παιδεία, την υγεία και τις μελλοντικές προοπτικές των παιδιών σε όλη τους τη ζωή (European Commission 2008, OFCE et al. 2013, 2014).

4. *Συμπεράσματα*

Έπειτα από μια μακρόχρονη πορεία σύγκλισης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, η Ελλάδα μετά το ξέσπασμα της πρόσφατης οικονομικής κρίσης το 2009 έχει πλέον αποκλίνει σημαντικά από αυτή. Η μελέτη μας καταδεικνύει ότι η πτώση του μέσου βιοτικού επιπέδου συνοδεύτηκε από σημαντική αύξηση της ανισότητας στην καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών και το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται από όλους τους δείκτες που έχουν χρησιμοποιηθεί. Η αύξηση της ανισότητας οφείλεται κυρίως στην αποδυνάμωση της 'μεσαίας τάξης', καθώς το μερίδιο κατανάλωσης που απορροφούσε το μεσαίο 60% του πληθυσμού έχει μειωθεί σημαντικά. Το πιο ανησυχητικό ίσως εύρημα αφορά το γεγονός ότι έχει υπάρξει μαζική μετακίνηση των οικογενειών με παιδιά προς τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού, με τον μισό περίπου παιδικό πληθυσμό να ζει υπό συνθήκες που ζούσαν οι προ κρίσης φτωχοί. Εάν εξετάσουμε το σύνολο της κατανομής, το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε οικογένειες που ανήκουν στη μεσαία τάξη ή στην ανώτερη έχει συρρικνωθεί από περίπου 80% το 2008 σε μόλις 35% το 2013.

Ακόμα και αν η οικονομία σταθεροποιηθεί και η ανάπτυξη έρθει, οι κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης θα είναι ορατές για πολλά χρόνια. Η ανεργία έχει φτάσει το 27%, με το 72% αυτής να είναι πλέον μακροχρόνια (Karamessini 2014), με την Ελλάδα να καταγράφει το υψηλότερο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση (OFCE et al. 2014). Η εκ νέου δοκιμαζόμενη και αμφίβολη πορεία της οικονομίας σημαίνει ότι οι μακροχρόνια άνεργοι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο της περιθωριοποίησης από την αγορά εργασίας και ότι η ανισότητα και η φτώχεια θα παραμείνουν για καιρό. Η υψηλή ανισότητα και η παιδική φτώχεια συνδέονται με χαμηλότερες επιδόσεις στην εκπαίδευση (Wilkinson et al. 2010), ενώ έχει επίσης υποστηριχθεί ότι η αύξηση της ανισότητας και της φτώχειας ενδέχεται να θέτει σε κίνδυνο και την πολιτική νομιμοποίηση (Vandenbroucke et al. 2013).

Η διαδικασία που συντελείται στην Ελλάδα τα χρόνια της κρίσης βρίσκεται στον αντίποδα του παραδείγματος των σκανδιναβικών χωρών από τη δεκαετία του 1960 και μετά, όπου η ανισότητα στην εισοδηματική κατανομή μειώθηκε αισθητά όχι τόσο επειδή αυξήθηκαν οι κοινωνικές παροχές προς τους φτωχούς, αλλά γιατί ελαχιστοποιήθηκε η ανεργία στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας (βλ. Esping-Andersen 2015). Η ουσιαστική ενίσχυση των ευκαιριών απασχόλησης και για τους δύο γονείς σε συνδυασμό με ένα καθολικά παρεχόμενο σύστημα δημόσιας σχολικής και προσχολικής εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου έδρασαν ως καταλύτες κατά της παιδικής φτώχειας και υπέρ της προώθησης της ισότητας ευκαιριών. Υπ' αυτό το πρίσμα η πραγματικά ανησυχητική αύξηση της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα και η δραματική μείωση των ιδιωτικών και των δημόσιων πόρων που κατευθύνονται προς τα παιδιά όχι μόνο αποτελούν το πιο αποκρουστικό πρόσωπο της οικονομικής κρίσης, αλλά υποσκάπτουν τις προοπτικές ανάπτυξης της χώρας και προκαλούν δομικές αλλαγές ως προς την κοινωνική κινητικότητα και την εξίσωση των ευκαιριών στην ελληνική κοινωνία του μέλλοντος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Atkinson, A. B., & Brandolini, A. (2011). 'On the identification of the "middle class"', στο J. C. Gornick & M. Jaentti (eds), *Inequality and the status of the middle class*. Stanford: Stanford University Press.

Atkinson, A.B. & T. Piketty (2007). *Top Incomes over the 20th Century: a contrast between Continental Europe and English-speaking Countries*. Oxford: Oxford University Press.

Browne, J. & P. Levell (2010). 'The distributional effect of tax and benefit reforms to be introduced between June 2010 and April 2014: a first assessment', IFS Briefing Note BN108, Institute for Fiscal Studies, London.

Cowell, F. A. (2011). *Measuring Inequality*, 3rd ed. LSE Perspectives in Economic Analysis, Oxford University Press.

Diris, R., F. Vandenbroucke & G. Verbist (2014). 'Child poverty: what can social spending explain in Europe?', Discussion Paper DPS14.20, Center for Economic Studies, KU Leuven, Belgium.

Easterly, W. (2001). 'Middle class consensus and economic development', *Journal of Economic Growth*, 6(4), 317-336.

Esping-Andersen, G. (forthcoming). 'Welfare regimes and social stratification', *Journal of European Social Policy*.

European Commission (2008). *Child poverty and well-being in the EU: current status and way forward*, The Social Protection Committee, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels.

Eurostat (2008). *Quality Report of the 'Household Budget Surveys' 2005*, Directorate F: Social Statistics and Information Society, Luxembourg.

Eurostat (2013). Consumption Expenditure of Private Households: Reference Metada in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS), http://epp.eurostat.ec.europa.eu/ cache/ITY_SDDS/EN/hbs_esms.htm#accuracy.

Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton N.J.: Princeton University Press.

Hagenaars, A., K. de Vos, K. & M.A. Zaidi (1994). *Poverty Statistics in the Late 1980s: Research Based on Micro-data*, Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2014). 'Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 2013', Δελτίο Τύπου 12/9/2014.

Karamessini, M. (2014). 'Greece as an international test-case: economic adjustment through Troika/state-induced depression and social catastrophe', στο S. Lehndorff (ed.), *Divisive integration: the triumph of failed ideas in Europe – revisited*. Brussels: European Trade Union Institute.

Katseli, L. (2015). 'Why a win-win is possible for Greece and the EU', World Economic Forum, March 12th, https://agenda.weforum.org/2015/03/why-a-win-win-is-possible-for-greece-and-the-eu/.

López-Calva, L. & E. Ortiz-Juarez (2014). 'A vulnerability approach to the definition of the middle class', *Journal of Economic Inequality*, 12, 23-47.

OECD (2014a). *Rising inequality: youth and poor fall further behind, Income Inequality Update, Insights from the OECD Income Distribution Database*, Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. Paris: OECD.

OECD (2014b), *National Accounts at a Glance*, 2014, Paris: OECD.

OFCE, IMK & ECLM (2013). *Independent Annual Growth Survey 2015: Second Report*, www.iags-project.org/documents/iags_report2014.pdf.

OFCE, IMK & ECLM (2014). *Independent Annual Growth Survey 2015: Third Report*, www.iags-project.org/documents/iags_report2015.pdf.

Vandenbroucke, F., R. Diris & G. Verbist (2013). 'Excessive Social Imbalances and the Performance of Welfare States in the EU', Policy Paper, Euroforum KU Leuven.

Wilkinson, R. & Pickett K. (2010). *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. London: Penguin.

ABSTRACT

Georgia Kaplanoglou

Inequality and poverty in times of crisis: the Greek case

Greece is the country hit hardest in output terms by the crisis and subsequent fiscal consolidation strategies, suffering a cumulative output loss of about 30% since 2008. This paper presents evidence that along with declining average living standards, consumption inequality has seriously grown, fueled primarily by a disproportionate drop in the consumption levels of what can be considered the middle class. Although poverty has not significantly risen in relative terms, it climbs to around 45% once the poverty threshold is anchored to pre-crisis levels. The paper also shows that several reforms launched in the name of reducing labour costs, broadening the tax base or rationalizing the targeting of social benefits have had detrimental effects on one of the most vulnerable population groups, namely families with children.

Even if growth picks up in the years to come, the social consequences of the crisis will be long lasting. The alarming increase of child poverty in Greece and the dramatic decline of the private and public resources most children currently live on is not only the most repulsive facet of the economic crisis, but also undermines future growth prospects and implies structural changes with regard to future social mobility and the equalization of the opportunity structure of the society.